

نقد فرمالیستی

[با محوریت داستان دهه‌ی هفتاد]

ریم موسوی



۱۳۹۳

www.ketab.ir

سرشناسه:	موسوی، مریم، ۱۳۶۰ -
عنوان و نام پدیدآور:	نقد فرمالیستی با محوریت داستان دهان در دهان موسوی..
مشخصات نشر:	تهران: افراز، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری:	۱۴۴ ص.؛ ۵/۱۴×۵/۱۷ س.م.
شابک:	۹۷۸-۶۰۰-۳۲۶-۰۰۹۵-۵
وضعیت فهرست‌نویسی:	فنیاً
موضوع:	شکل‌گرایی (نقد ادبی)
موضوع:	داستان‌های فارسی -- قرن ۱۴ -- تاریخ و نقد
موضوع:	نقد ادبی
رده‌بندی کنگره:	۸۱۳۹۲ م.۸ش.۲۸۹۸ PN
رده‌بندی دبویی:	۸۰۱/۹۵
شماره کتابشناسی ملی:	۳۳۷۳۱۵۷



انتشارات افراز

مرکز ویرایش و نشر: تهران، فلسطین جنوبی، خیابان وحید نظری، پست انتشار، پلاک ۱، واحد ۵

تلفن: ۶۶۴۰۱۵۸۵

مرکز پخش: ۶۶۹۷۷۱۶۶

وبسایت: www.afrazbook.com

E-mail: info@afrazbook.com

نقد و بررسی

ریم موسوی

نوبت چاپ: اول ۹۷

طراحی جلد: یاسین محسنی / آتنا افراز

آرایش صفحات: یاسین محسنی

لیتوگرافی / چاپ / صحافی: تریج / تصویر / پکتاف

شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه

قیمت: ۸۲۰۰ تومان

تمام حقوق این اثر برای انتشارات افراز محفوظ است.

هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه‌ی مکتوب ناشر، قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی، از جمله چاپ،

فتوکپی، انتشار الکترونیک، فیلم، نمایش و صدا نیست.

این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست

۱۱	پیش‌گفتار.....
۱۵	فصل اول: دریاری فرمالیسم.....
۱۷	فرمالیسم روسی.....
۱۷	نگاه به تاریخچه‌ی فرمالیسم روس.....
۱۸	پیش‌گفتار فرمالیسم روسی.....
۲۳	شماره‌های فرمالیسم.....
۲۷	آشنایی با این.....
۳۱	فصل دوم: آشنایی با ادبیات داستانی معاصر.....
۳۵	فراداستان.....
۳۷	استفاده از ژانر فراداستان.....
۵۱	مضمون.....
۵۹	زمان.....
۷۳	فضاسازی.....
۹۳	دیدگاه.....
۱۰۷	کنش، عملکرد روایی شخصیت.....
۱۱۷	کنش شخصیت علیه خود.....
۱۲۳	پایان داستان.....
۱۳۱	سخن پایانی.....
۱۴۱	آشنایی‌زدایی از داستان کوتاه معاصر.....
۱۴۶	فهرست منابع.....

پیش‌گفتار

شهرزاد اگر بوی ماهی و یک سب که تا روزگار باقی بود قصه می‌گفتم. پا به دنیای داستان گذاشتن و دخیل داستان را شیرین‌تر از راست زندگی انگاشتن، شیدایی می‌خواهد. خوش شیفش در بار آوردن و خواندن و بازخواندن و کالبد داستان را شکافتن، چرا که به گفته فروید، «متن اد فرانسوی، «داستان زندگی است و فقدان آن مرگ».

یکی از مسائلی که در جامعه‌ی امروز ما و در میان خوانندگان ادبیات داستانی مطرح است، وجود شیوه‌ای علمی و کاربردی جهت تجزیه، تحلیل و درک بهتر داستان است. اگرچه این سال‌ها نشر کتاب‌های «اصول نقد و نظریه بیشتر شده است، اما همچنان نقد داستان اغلب به صورت تالیفی و عمومی صورت می‌گیرد. آن‌چه مسلم است نقد ادبی تنها در بستر نگارش نقد و رشد تفکر انتقادی در اجتماع به دست می‌آید.

زمینه‌های پیدایش این دانش ادبی، پس از درآمدن ادبیات از دیوار بند دربار و مردمی شدن آن در اواخر دوره‌ی قاجار و آشنایی با غرب پدید آمد. بنابراین جزو رگه‌هایی از سنجش که به سبک‌شناسی منتهی می‌شود یا تذکره‌نویسی‌هایی که در حکم نقد ادبی بوده‌اند، چیزی به نام نظریه‌ی ادبی نداریم.

نقد ادبی باید مبتنی بر نظریه‌ی ادبی باشد و نظریه‌ی ادبی پیش از هر چیز به پشتوانه‌ی فلسفی نیاز دارد. متأسفانه در ایران، سنت فلسفی نیرومندی وجود

نداشت آن فلسفه‌ی نیم‌پندی هم که تا پیش از دوره‌ی جدید ورود فلسفه‌ی غرب به ایران دیده می‌شود سخت وابسته به الهیات و علم کلام بود و مخصوصاً در حیطه‌ی هنر و ادبیات نتوانست ابراز وجود کند و مولد نظریه‌های ادبی یا هنری باشد. (دهقان، ۹: ۱۳۸۰)

«ناشناختگی نقد ادبی، چه از جنبه‌ی نظری و نظریه‌پردازی و چه از حیث مسائل کاربردی و عملی از آن‌جا ناشی می‌شود که این دانش به شیوه‌ی نوین در کشورمان پیشینه‌ای ندارد» (علوی مقدم، ۲: ۱۳۷۷). بنابراین در میان گونه‌های نقد ادبی، رویکرد ما به نقد «فرمالیستی» بوده است. این مکتب پس از ظهور هضت ادبی جدید زیباشناختی در روسیه پدید آمد و پس از آن در اروپا گسترش یافت و در آن بکا به نام «نقد جدید» شایع شد. یکی از بزرگ‌ترین خدمت‌هایی که این مکتب به ادبیات کرد، ترغیب دانشجویان دانشگاه‌ها به خواندن دقیق آثار بود به جهت کشف نگاره‌ها که خودآگاه یا ناخودآگاه خلق شده است. «شکولوفسکی» برای اولین بار نام «آشنایی‌سازی» یا «آشنایی‌زدایی» را در ادبیات به کار برد، به این معنا که هنر واقعاً هنر نیست؛ در این می‌دانست که بینش‌های سنتی و جاافتاده‌ای را که دیگر تازگی و برانگیختگی خود را از دست داده بودند، دگرگون کند.

آشنایی‌زدایی به یک نظریه تبدیل شد و در ژانرهای مختلف از جمله شعر و داستان و نمایشنامه مطرح شد. امروزه میان نظریه‌ی ادبی و نقد ادبی تفاوت‌هایی هست، نظریه‌ها گاه از دل نقدها و ناخودآگاه پدید می‌آیند و گاهی نظریه‌پردازی آگاهانه آن را مطرح می‌کند. تعیین محدوده‌ی نظریه‌پردازی ادبی و ژانری که آثار تاریخ هنر، مردم‌شناسی، فلسفه، زبان‌شناسی و... را در بر می‌گیرد و غالباً، منتقد سرسخت تصورات است رایج است. «نظریه» خنثی چون چرا کردن در نتایج حاصل و فرضیه‌هایی که نتایج بر آن‌ها بنا شده‌اند» (دهقان، ۱: ۲۶).

بنابراین نظریه‌ی نقد مفاهیمی است که عادی تلقی می‌شود و نظریه‌ی آشنایی‌زدایی، نقد عادت‌هایی است که از هنر، کلیشه می‌سازد. «اگر کار هنر را به یاد کردن و پس دادن همان واقعیتی نیست که ما به آن عادت کرده‌ایم، پس از دید منتقدین فرمالیست کار هنر چیست؟ آن‌چه در پاسخ گفته می‌شود چیزی است که آن‌ها به عنوان آشنایی‌زدایی از آن نام می‌برند» (نفیسی، ۱۳۷۰: ۱۵). «در هر صورت

نظریه‌هایی که صورت‌گرایان مطرح کردند مانند این نظریه که زبان ادبی، انحراف از هنجار است و ادبیات، گونه‌ی خاصی از به‌کارگیری زبان و با زبان معیار و هنجار متفاوت، ظاهراً موجب شد که مخالفان، بر این نظریه عنوان به ظاهر ناخوشایند «فرمالیسم» را اطلاق کنند» (علوی مقدم ۱۳۷۷: ۲۸). و در نهایت همین بحث‌های فرمالیستی و نقد جدید بود که به بحث‌های بعدی ساختارگرایان و ساختارگرایان اهمیت و معنا بخشید.

با این‌که نقد فرمالیستی در میان ناقدان ایران جا باز کرده است، ولی هنوز ابعاد آن بررسی نشده است و شیوه‌ی اصلی آن که مبتنی بر تمایز میان زبان هنجار و زبان ادبی است، جنبه‌ی کاربردی نیافته است. این پژوهش سعی در شناساندن این مکتب و اصول آن درباره‌ی داستان دارد و به بررسی آن در برخی داستان‌های کوتاه نسل سوم به بعد نویسندگان معاصر پس از دهه‌ی هفتاد می‌پردازد. اهمیت این پژوهش در تازگی موضوع و کاربرد آن است. ضمن این‌که درباره‌ی آثار انتخابی کمتر در نشریات ادبی یا کتاب‌ها نوشته‌اند. به عبارت دیگر این پژوهش شامل دهی که تعاریف ناقدان فرمالیستی از سازه‌های داستان مانند مضمون، دیدگاه، شخص، کنش و پایان‌بندی به چه شکل در داستان‌های این دهه و پس از آن تولید پیدا می‌کند.